

deținute cândva în indiviziune de strămoșul lor comun. Faptul că în aceasta perioadă nu se foloseau nume de familie iar nobilii erau desemnați cu numele de botez, eventual cu numele tatălui și numele uneia dintre posesiunile lor, unde individul locuia și avea casă (legat de numele mic cu prepoziția *de*) a făcut ca până și identificarea personajelor să necesite un efort substanțial. Dacă același individ avea locuințe pe mai multe posesiuni proprii, el putea fi desemnat cu oricare dintre numele acestor posesiuni. Pe lângă faptul că satele (posesiunile) își mai schimbau numele, iar sate diferite cu nume identice se găseau chiar în interiorul aceleiași comitat, existau și situații în care în același sat aveau posesiuni mai multe familii neînrudite între ele. Cel mai important în acest demers a fost deci *combinarea informațiilor genealogice cu informațiile privitoare la istoria posesiunilor*. Pentru o analiză de istorie socială trebuia deci realizat un tablou exact al familiilor posesoare de pământ din acest comitat, prin completarea informațiilor conscripției deja amintite cu totalitatea informațiilor documentare foarte dispersate care ne-au rămas. Practic, a fost nevoie de parcurgerea totalității fondurilor arhivistice în care s-ar fi putut păstra informații referitoare la familiile nobiliare din comitatul Ung. Realizarea tabloului exact al stratificării nobilimii din punct de vedere material (nivel de avuție exprimată prin mărimea teritoriului și numărul iobagilor deținuți) a fost urmată de prospectarea altor caracteristici care pot oferi informații despre stratificarea socială, și anume modelele de comportare socială a diferitelor familii. Aceste modele de comportare se pot defini prin caracterul și importanța slujbelor deținute (în preajma regelui sau ca *familiare*), aria relațiilor matrimoniale, folosire numelor onorifice etc. *Doar corelarea acestor două indicii a permis realizarea unei analize de stratificare socială, nivelul avuției fiind, în sine, insuficient pentru o astfel de analiză.*

Cartea este completată de mai multe liste: una care reconstituie familiile indivizilor trecuți în conscripție (împreună cu numărul iobagilor deținuți de diferitele ramuri în parte, respectiv de întreaga familie); alta a comiților și vicecomiților comitatului între 1318 și 1437; o alta a juzilor comitatului Ung între 1313-1437; alta cuprinzând pe jurații a două procese importante; o alta cu oficialii familiei Drugeth între 1360-1437; alta cu tabelele de descendență a familiilor mai importante, respectiv câteva hărți cu evoluția structurii domeniilor din comitat. Analiza realizată este de fapt o pledoarie pentru cercetările de caz, fără de care rezultate temeinice nu se pot atinge în cercetările privind orice societate. Pe lângă meritele metodologice extraordinare – a caror fructificare constituie datoria viitoarelor cercetări de istorie socială – pasajele care tratează sistemul de moștenire și în general întregul sistem social al familiei nobiliare medievale face din carte o monografie utilă tuturor cercetătorilor care se ocupă cu investigarea trecutului nobilimii maghiare.

W. Kovács András

Lucian Periș, *Le Missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento*, Editura Fundației pentru Studii Europene, 1998, 223 p. (Istoria azi, nr. 2).

I.1 'Le Missioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel Seicento' a apărut în anul 1998 la Editura Fundației pentru Studii Europene (EFES), a cărui director este Ovidiu Pecican, în cadrul colecției 'Istoria azi' (nr. 2), îngrijită de reputatul istoric și profesor universitar clujan Pompiliu Teodor. Cartea, scrisă într-o frumoasă limbă literară italiană, care amintește de studiile romane de teologie ale autorului la Universitatea Gregoriană (aceasta după ce a absolvit cu succes facultatea de istorie a Universității din Cluj), se prezintă ochiului într-o haină adecvată spiritului ei: coperta este în negru 'iezuist',

adică tocmai culoarea veșmintelor călugărilor din ordinul lui Iñigo de Loyola, care au fost interzise cu înverșunare de adversarii protestanți ai catolicismului apostolic aproape pe întreg parcursul veacului al XVII-lea. De altfel, imaginea unui dascăl iezuit îmbrăcat în costumul tradițional de culoare neagră apare pe copertă, în efigie, avînd dedesubt inscripția ‘Sacerdos Iesuita in publicis functionibus Scholasticis’. În ceea ce privește scopul și motivația acestui studiu, ele apar foarte bine lămurite atât din ‘Prezentarea’ profesorului Pompiliu Teodor: ‘Oggi, il nostro collega presenta una parte dei suoi risultati sul terreno delle missioni gesuite in Transilvania e Moldavia, risultati attraverso <sic!> i quali lui aveva restituito qualche <sic!> aspetti <sic!> di vita del ordine gesuito <sic!> nel mantenimento del cattolicesimo in un secolo di pressioni che intendevano di anichilarlo. Immergendosi nello studio delle missioni gesuite nel periodo post tridentino, in un tempo di supremazia <sic!> del calvinismo nel principato di Transilvania, l'autore del lavoro ha ricostruito la storia dell'ordine presentando le residenze e <sic!> i collegi che, malgrado le diverse vicissitudine <sic!>, le espulsione <sic!> e le violenze, hanno assicurato la continuità del cattolicesimo’ (*Presentazione*, p. 10) – deducem de fapt că lucrarea este o adaptare în *abrégé* a tezei de doctorat a lui Lucian Periș ‘sulla problematica della storia del cattolicesimo nel XVII secolo’ (*Presentazione*, p. 9) - cât și din profesiunea de credință făcută de autorul însuși în ‘Introducere’: ‘La riforma cattolica, per usare un termine molto caro a Hubert Jedin e quella protestante, furono gli elementi decisivi nello stabilimento del nuovo ordine politico, religioso e sociale lungo il Seicento in Transilvania, con degli influssi da considerare per la Valacchia e Moldavia. Si può parlare di una riforma cattolica, o di una controriforma capeggiata dagli austriaci, dai missionari francescani e gesuiti, e dai nobili cattolici transilvani, così come si può, in misura uguale parlare di una di tipo protestante indirizzata non soltanto contro il cattolicesimo latino, ma anche contro l'ortodossia bizantina, romena e rutena, contro gli uniti con la Chiesa di Roma e, non in ultimo momento, contro i gruppi di sabatariani e unitariani (sociniani)’ (*Introduzione*, p. 21). În tabloul general al istoriografiei cu privire la tradiția ecleziastică a țărilor române, lucrarea ocupă un loc meritoriu care-i conferă totodată și o mare responsabilitate – de fapt, onorată în mod strălucit -, acela de reînnoaare a unei tradiții erudite deschisă, încă din epocă de istorici precum József Benkő și Péter Bod, continuată apoi de Gheorghe Șincai, Petru Maior, Timotei Cipariu, în generațiile următoare de Augustin Bunea, Zenovie Păclișanu și, în fine, de o nouă generație reprezentată de Francisc Pall, Virginia Vasiliu, Endre Veress, László Szilás, Petru Tocănel, Bonaventura Morariu și alții. Pe de altă parte, tânărul autor se înscrie într-un curent științific și cultural care, conform afirmației lui Pompiliu Teodor, ‘annuncia l'affermazione di una nuova generazione di studiosi nella storia della chiesa e della vita religiosa al interno della chiesa greco-cattolica unita con Roma’ (*Presentazione*, p. 13), care încearcă acum, în condiții prielnice, să recupereze terenul pierdut în ultimele cinci decenii de oprimare și exil.

I.2 Motivându-și tema de cercetare aleasă prin lipsa unei istorii a iezuiților pentru secolul al XVII-lea transilvănean și moldav, autorul explică absența unei astfel de sinteze: ‘Dovendo tener conto della scarsità dei documenti pubblicati fino negli anni Novanta di questo secolo, è spiegabile l'assenza di una sintesi sulla storia ecclesiastica di Transilvania, Moldavia e Valacchia’ (*Premessa*, p. 16). De aceea, în încercarea de a pune bazele unei astfel de lucrări, care să umple un gol evident, Lucian Periș consideră necesară reevaluarea surselor documentare și narrative avute la dispoziție: ‘Essendo chiara la mancanza di una storia dei gesuiti per il Seicento transilvano e moldavo, abbiamo intrapreso un lavoro per raccogliere e ridimensionare la quantità di documenti e di fonti di varia provenienza, per capire e riempire il vuoto storiografico su questa epoca’

(*Premessa*, p. 19). De fapt, în 'varia proveniență' trebuie să includem în primul rând numărul mare de documente inedite pe care talentatul și harnicul istoric le-a strâns cu sârg fie din Arhivele Scaunului Apostolic (ASV), fie din arhiva romană a Societății lui Isus (ARSI), fie din arhiva Congregației 'De Propaganda Fide' (ASCPF), fie din colecția personală a lui George Vinulescu (documente inedite, introduse pentru prima oară în circuitul științific de către Lucian Periș). Principala sursă documentară utilizată provine totuși din Archivum Romanum Societatis Iesu: *Austria 20*, 'Missio Hungarica et Transylvanica' (mai mult de jumătate din cantitatea materialului documentar interpretat). Dintre sursele tipărite utilizate, remarcabile prin varietatea autorilor și epocilor (*Opere stampate*, indice alfabetic, pp. 208-223) se disting, la loc de frunte: opera eclesiologului și filologului italian Cesare Alzati de la Università di Pisa: 'Terra romana tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500'', Milano, 1982; Mihály Balázs, Ádám Fricsy, Lukács, István Monok: 'Erdélyi és hódoltságú jezsuita missiok', I/1, I/2, Szeged, 1990 (*diplomatarium*), care acoperă arcul de timp 1609-1625; Mihály Balász, Tamás Kruppa, István Dávid Lázár, László Lukács: 'Jesuita Okmánytár. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601-1606', Szeged 1995; László Lukács S.I., László Polgár S.I.: 'Documenta romana historiae Societatis Jesu in regnis olim corona hungarica unitis', I (1550-1570), II (1571-1580), III (1581-1586), Romae, 1959-1967; László Lukács S.I.: 'Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.', II (1601-1640), Romae, 1982; Lukács László S.I.: 'Monumenta Antiquae Hungariae, 1550-1600', vol. I-IV, Romae, 1969-1987; Endre Veress: 'Epistolae et acta iesuitarum Transylvaniae temporis principum Báthory (1571-1613)', vol. II din 'Fontes Rerum Transylvanicarum', Budapest (Atheneum), 1911-1913 etc. etc., pentru a indica doar câteva din principalele surse documentare din care s-a alimentat analiza istoricului și pe baza cărora s-au făcut observațiile teologului. Dintre sursele narative avute în vedere, multe se apropie ca dată de epoca cercetată (în primul rând József Benkő: 'Transylvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus ...', Vindobonae, MDCCLXXXVIII) sau sunt chiar de epocă (precum Betlen János: 'Rerum Transylvaniae libri quatuor continentes Res gestas Principum ejusdem, ab anno 1629 usque ad 1663', Amstelodami, MDCLIV; Inchoffer Melchior S.I.: 'Annales Ecclesiasticae Regni Hungariae', Romae, 1644).

I.3 Având în față un material atât de vast, dificil chiar prin prisma adevăratului turn al lui Babel sub care se prezenta din punct de vedere lingvistic (multă latină, dar și maghiară, germană, italiană etc.), Lucian Periș analizează cu *esprit de finesse* mai ales documentele esențiale, inedite, reconstituie pe baza lor, evenimentele capitale, le inserează într-un cadru istoric, politic și social veridic, redând, nu de puține ori, aspecte pline de dramatism, dacă nu tragice ale eroismului și dârzeniei cu care misionarii apostolici iezuiți (mari cultivatori ai umilinței cristice) s-au opus opreliștilor și presiunilor venite din toate părțile, amenințând cu aneantizarea călugărilor (nu puține au fost decretele de expulzare a lor venite din partea principilor protestanți de-a lungul secolului al XVII-lea) precum și opoziția drastică a ierarhilor ortodocși și a populației ortodoxe împotriva celor de credință 'ungurească' în Moldova. Fresca monumentală presărată cu persecuții, expulzări, reveniri sporadice, interdicția hainelor tradiționale ale iezuiților, boli, crime, tendințe ostile la tot pasul, dar și cu izbânzi mai mult decât semnificative în aceste vitrege împrejurări, este reconstituită de autor de-a lungul celor nouă capitole ale lucrării; pomind de la 'Il ripristino della riforma cattolica in Transilvania (1601-1610)' (în care sunt descrise colegiile de la Cluj și Alba Iulia, viața misionarilor în aceste colegii, activitatea școlară, resursele economice, la fel ca și pentru reședința iezuită de la Oradea) intrând apoi în miezul polemicilor (*controversiae*) în care părinții iezuiți, prin pregătirea lor teologică

excepțională, dar și prin profunda lor cultură umanistă excelau, temperând și descumpănind zelul furios și distructiv al calvinilor, luteranilor și unitarienilor. Este remarcabilă evocarea, în acest context a personalității lui Giovanni Argenti S.I.. Sunt reconstituite apoi aspectele dramatice ale persecuțiilor abătute asupra iezuiților în vremea principelui Gabriel Báthori, care decretase completa expulzare a călugărilor în 1610. Suntem duși apoi pe urmele bravului părinte Buitul (iezuit de origine română, absolvent al Colegiului german din Roma, dascăl de geniu), care a adus consolare și mângâiere ‘turmei’ credincioșilor catolici din Caransebeș, locul său de obârșie, redând pentru un timp încrederea și speranța acestor enoriași (mulți români) care se știau catolici din vremuri îndepărtate. Partea cea mai întunecată a tabloului o constituie perioada absolutismului calvin în Transilvania, presărată cu scurte intervenții ale împăratului catolic de la Viena, dar și cu primejdii datorate consecințelor revoluției burgheze din Anglia (1642), care a propulsat până în îndepărtata ‘Dacia Mediterranea’ morbul puritanismului (prin Apacza Csere János). Panorama este completată apoi cu două micro-monografii, care se referă la refacerea școlilor catolice între 1616-1650 (în principal, cele de la Cluj-Mănăștur și Alba Iulia, mai ales datorită unor personalități puternice, precum aceea a părintelui István Színi S.I. și aceea a părintelui István Móry S.I.). Dificilă apare apoi situația episcopilor catolici aleși ai Transilvaniei, care în ciuda suflului nou adus de reformele tridentine, ce au avut darul de a contribui la întărirea poziției și autorității episcopilor catolici, legându-i, implicit, de reședințele lor în care trebuiau să presteze ‘cura animarum’, ba au fost expulzați, după ce au fost de-a dreptul asediați în reședințele lor (cazul episcopului Naprágyi, asediat la Vinț, apoi alungat din Transilvania în anul 1601), ba n-au fost recunoscuți de stările protestante, fiind admis doar un vicar general al episcopului pentru o perioadă îndelungată de timp (capitolul șapte). Penultimul capitol este rezervat activității misionarilor iezuiți în Moldova (în special a lui Pál Beke S.I. la Iași), prilej cu care este scoasă în evidență atitudinea filocatolică a unui principe prin care curgea sânge albanez (Vasile Lupu) precum și atragerea iezuiților polonezi în Moldova, la care se adaugă lupta împotriva vieții depravate a călugărilor franciscani, care trăiau în total dezacord cu prevederile reformistice ale ultimelor sesiuni ale conciliului tridentin (1564) cu referire la asanarea morală a ordinelor călugărești. Poate că cea mai interesantă parte a studiului o reprezintă ultimul capitol, al nouălea, care prin cele două părți ale sale pune în lumină două aspecte esențiale, de ordin cultural, care aduc schimbări majore, de profunzime, în istoria bisericii din cele două principate române. În prima parte vedem cum, în vremea principelui Vasile Lupu ‘il greco veniva riconosciuto e insegnato a tutti gli allievi quale lingua-madre dell’ortodossia’ (aici un rol esențial l-a avut influența lui Petru Movilă, arhiepiscopul de Kiev, care a dus la înlocuirea monahilor ruteni cu dascăli greci). Apoi, greaca a pătruns și în biserică și în administrație, fiind predominantă în Moldova până în 1821. Apoi, Lucian Periș reușește cu mult discernământ să recunoască influxul catolic care stă la baza întemeierii școlii grecești și latinești de la Târgoviște, în care limba de predare a fost greaca, în ciuda afirmației lui Xenopol cum că ar fi fost slava (în ton cu mișcarea culturală filoslavă, în spirit ortodox, condusă de Udriște Năsturel). Modelul pentru această școală, susține Lucian Periș, pe bună dreptate, l-au oferit colegiile iezuite, în care latina și greaca erau limbi de căpătâi.

Concluzia generală a lucrării o proiectează în perspectiva generală a istoriei ordinului iezuit, oferind o punte spre studii fundamentale consacrate secolului al XVIII-lea: ‘Problematiche come sono: l’evoluzione dei vari ceti sociali in Transilvania, l’evoluzione della riforma tridentina verso l’est europeo, la controffensiva protestante e ortodossa alla predicazione cattolica, sono ormai dei caposaldi della storia ecclesiastica da integrare nella durata lunga della storia dell’ ordine gesuita’ (*Conclusione*, p. 206).

II.1 Oarecum neclară apare motivarea alegerii perioadei cercetate: secolul al XVII (il *Seicento*) nu corespunde în totalitate cu epoca de decădere și de maxime dificultăți ale misiunilor iezuite din Transilvania și Moldova. Dimpotrivă, până la 1603, la Cluj, bunăoară, dar și la Alba Iulia asistăm în continuare la sprijinul nu numai moral, dar și material, concret, din partea principelui Sigismund Báthory. De asemenea, înainte de instaurarea așa-zisului absolutism calvin, odată cu venirea principelui Rákoczy I am putut fi martorii unei perioade de relativă înflorire a activității iezuiților, în timpul domniei 'de aur' a lui Gabriel Bethlen, cel care se deplasa special, înainte de a fi numit principe prin *athnamé*-ul primit de la turci, pentru a asculta predica profundă și deschizătoare de inimi a părintelui iezuit Színi: 'Allorquando a Belgrado egli ascoltava l'omelia del padre Színi con il suo accento transilvano, qualcosa era successo nell'anima titubante di Bethlen. Dopo averla sentita, una grande amicizia si legò tra Gabriele e Stefano Színi e il futuro principe promise <sic!> la sua conversione' (*Capitolo terzo*, p. 74). De asemenea, după 1687, odată cu venirea austrieților în Transilvania, ordinul iezuit renaște din toate punctele de vedere: după acea dată numărul misiunilor, a școlilor și inclusiv al misiunilor va crește considerabil de la an la an, dovadă că sacrificiile și martiriul unora dintre ei n-a fost în zadar.

II.2.1 Ca premisă, autorul coboară sub limita lui 'Seicento', atunci când promite să regăsească rădăcinile activității iezuiților în Transilvania: 'Prima di affrontare però la movimentata storia religiosa del Seicento transilvano, bisogna analizzare le sue premesse del XVI secolo. I vari contributi già ricordati, insieme alla bibliografia consultata nella nostra analisi delle missioni gesuite presentano la mancanza di una visione unitaria, organica e analitica sul contributo dell'ordine gesuita alla riforma cattolica in Transilvania e Moldavia' (*Premessa*, p. 19). Dar, din păcate, autorul își respectă doar parțial promisiunea de a reconstitui originile misiunilor iezuite în Transilvania, intrând direct *in medias res* și începând istoria colegiului iezuit de la Cluj doar din anul 1601. Ne spune doar *currente calamo* că acesta a fost întemeiat de Ștefan Báthory în anul 1579, greșind, de fapt cronologia: 'IL RE STEFANO Báthory, mentre era ancora principe in Transilvania, fondò nel 1579 il collegio di Cluj (Claudiopoli), che ricevette ampie donazioni da questo cattolicissimo principe di Transilvania, diventato poi re di Polonia, dal 1575 al 1586' (*Capitolo primo*, p. 28). În realitate, în 1579 au fost deschise școli publice la Mănăstur, unde primii iezuiți fuseseră găzduiți într-o fostă abație benedictină de maici, după care li s-a construit, *intra muros*, un lăcaș nou, în care s-au mutat colegiul și călugării iezuiți de abia în anul 1581. Pe atunci principe al Transilvaniei era Cristofor Báthory, fratele mai mare al regelui Poloniei. La deschiderea solemnă a școlilor, la sfârșitul anului 1579 (dar cursurile propriu-zise au început abia în 1580) au participat principele cu familia sa, precum și nobilii de frunte ai Clujului, indiferent de confesiune. Cu acest prilej s-au împărțit 'Theses sollemni scholarum S.I. institutione defensae legesque scholasticae' (Colosmonostrae, 20 decembris 1579), precum și 'Catalogus lectionum quae in scholis S.I. ineunte anno 1580 praelegentur' (Colosmonostrae, 20 decembris 1579). Documentele sunt publicate de Lukács în MAH, I, doc. 368 și 369, pp. 998-1003. De asemenea, lucru nemăintâlnit, s-a făcut și o reprezentare teatrală cu o dramă iezuită, procedeu de care călugării se vor folosi și în polemicile cu protestanții, așa cum aflăm din surse narrative de epocă. Dorința de a-i introduce pe iezuiți în Transilvania se născuse în Ștefan Báthory încă din momentul primirii unei scrisori de la István Szántó (Arator) S.I. în care îl felicită pentru numirea sa ca principe al Transilvaniei. În tinerețe, Báthory fusese educat la colegiul iezuit de la Padova și fusese sprijinit de iezuiți la Viena,

într-un moment mai neplăcut al vieții sale, pe când zăcea în închisoare, din ordinul împăratului.

De asemenea, nu se pomeniște nimic despre înființarea seminarului iezuit de la Cluj, din 1583, în spiritul decretului tridentin, de către Antonio Possevino S.I., unul din cei mai vestiți misionari iezuiți ai epocii și autorul operei 'Transilvania' (1584), publicată de Veress în 'Fontes rerum Transylvanicarum', vol. II, Budapest, 1913. Mai târziu, în capitolul al doilea, după părerea lui Lucian Periș, atât colegiul cât și seminarul iezuit din Cluj au fost înființate în 1579 (*Aspetti dottrinari del primo libello di Giovanni Argenti S.J. - dieta di Mediaș, 14 settembre 1605 -*, p. 65).

II.2.2 Pe de altă parte, limita anului 1700 pare depășită atunci când Lucian Periș trece în revistă activitatea organismului juridic catolic al bisericii transilvane (*status catholicus*): 'Dal 1665, lo <<status cattolico <sic!>>> transilvano costituiva un organo giuridico proprio della Chiesa transilvana, confermato dai principi, dalle diete e dagli ordini acattoloci. Le decisioni riguardanti gli affari ecclesiastici venivano prese durante i raduni dei nobili cattolici, più numerosi dopo l'arrivo nel 1685 <?> dell'esercito imperiale austriaco, quando lo *Status* assunse il ruolo di principale istanza cattolica nella lotta per la riconquista delle posizioni perse nel passato. Alcuni dei suoi congressi più importanti, furono quelli del 3 marzo 1695 di Cluj, del 4 luglio 1697 di Șumuleu-Ciuc, presieduto dal vescovo Andrea Illyés di Alba Iulia, del 21 settembre 1710, e infine, quello del 1711, di Mediaș, quando fu creato un Comitato permanente' (*Capitolo settimo*, pp. 160-161).

În concluzie, criteriul cronologic ales de autor pare prea arbitrar, el neluând în considerare un anume eveniment major din istoria ordinului iezuit care să constituie un început de eră nouă. De altfel, mult mai interesantă, din acest punct de vedere pare periodizarea istoriei iezuiților în Ungaria și Transilvania, realizată de către László Velics S.I.: 'Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából' [*Summarium historiae S.I. in Hungaria*, nu *Effigies jesuitarum hungarorum in historia ...*, cum indică Lucian Periș la pag. 123, nota 37], fasciculi I-III, Budapest (Szent István), 1912-1914: *Periodus prima* (1560-1610), *Primae foundationes et oppositiones*; *Periodus secunda* (1610-1690), *Tempus propagationis*; *Periodus tertia* (1690-1773), *Aetas aurea et suppressionis*. Această lucrare este citată și de către László Polgár în 'Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim Corona Hungariae unitis (1560-1773)', Romae, Institutum Historicum S.I., 1957, instrument menționat în indicele bibliografic de la sfârșitul cărții lui Periș, și chiar folosit în compunerea lucrării. Tot la Polgár sunt citate încă câteva lucrări pentru istoria colegiului iezuit de la Cluj, în afara lucrării clasice a lui György Daróczi S.I.: 'Ortus et progressus collegii academici Societatis Jesu Claudiopolitani ab anno 1579', Claudiopoli, 1736, pe care a folosit-o Lucian Periș, și în afara studiului lui Klára Jakó: 'Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és allománának rekonstrukciója 1579-1604', pe care același autor l-a folosit pentru descrierea distrugerii colegiului de către 'arieni' clujeni în anul 1603 și mai ales a prețioaselor cărți latinești și grecești aflate în biblioteca colegiului. Un studiu esențial pentru istoria colegiului iezuit este cel al lui Endre Veress: 'A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig 1603-ig. Oklevéltárral', Kolozsvár (Stief J.), 1906. Studiul a fost publicat tot în 1906, dar fără cele 27 de documente din anexă, în 'Erdélyi Múzeum' XXIII/1906, pp. 169-193, 249-263, 319-320. De asemenea, o lucrare esențială pentru cunoașterea acestui colegiu ar fi cea rămasă în manuscris a lui Károly Hodor: 'Az erdélyi Báthori-egyetem története' (30 de pagini). În fine, distrugerea colegiului este descrisă de István Szamosközi în 'Szamosközi István története maradványai 1566-1603', Budapest, 1879 (pp. 96-109), editate de Sándor Szilágyi, același cu editorul celebrelor 'Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae'.

II. 3 Considerăm că n-ar fi trebuit să lipsească din lucrare două probleme esențiale legate de zbuciumata istorie a Companiei lui Isus în țările de la fruntariile lumii orientale. Prima se referă la frământările legate de crearea unei provincii separate a Ungariei, care să cuprindă și Transilvania (ca o consecință directă a împărțirii Ungariei în trei părți după lupta de la Mohács și cuceririle turcești; de altfel, politica vădit obstrucționistă a provincialului Austriei, *padre Maggio*, care era fidel împăratului Austriei în rivalitatea sa cu deținătorul ilegal al coroanei Ungariei, a împiedicat multă vreme venirea primilor iezuiți în Transilvania dinspre Austria: așa se explică de ce primul iezuit a pus piciorul în Transilvania de abia în 1579, venind de la Eger, dar fără știrea lui Maggio. Este vorba de János Lelész S.I.). Pentru această luptă de înființare a unei Provincii independente a Ungariei, se poate consulta studiul lui László Lukács S.I.: 'A független magyar jeszuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649-1773)', Szeged, 1989, studiu însoțit, în obișnuitul stil iezuit, de un bogat corpus documentar.

O a doua problemă este legată de începutul epocii de aur a iezuiților veniți în Transilvania: numărul acestora a crescut considerabil, mai ales după consimțământul dat de împărat ca garnizoanele cezaro-crăiești să fie însoțite de preoți militari (*castrenses capellani*) care îi acompaniau pe oșteni *ad sacras administrandas*. Or, se știe că acest monopol l-au deținut iezuiții încă din 1643, datorită împăratului Ferdinand al III-lea (vezi Emerich Bielik: 'Geschichte der K.u. K. Militärseelsorge und des Apostolischen Feld-Vicariates', Wien, Selbstverlag, apud Polgár, *op. cit.*, p. 21). Unii din acești capelani au jucat un rol cultural esențial în cunoașterea istoriei ordinului și a misiunilor sale, precum și în tranșarea în favoarea catolicilor a polemicilor teologice care puseseră pe jar tot secolul al XVII-lea. Mărturiile unuia dintre aceștia, părintele Rudolph Bzenszky S.I., venit în Transilvania în 1687, sunt edificatoare pentru a se vedea că renașterea ordinului în Transilvania n-a trebuit să aștepte anul 1699, anul păcii de la Karlowitz și pragul unui nou secol. Iată ce spune Bzenszky: 'A.C. 1687 sub finem Octobris Carolus Josephus Dux Lotharingiae et Caesareorum exercituum Generalis, Claudiopolim, Cibinium, et plerasque Transylvaniae Civitates, ac arces, Caesareo praesidio muniri fecerat, atque reliquam Caesaris militiam late per Provinciam hybernis in Stativis situaverat. Ingrediebantur pariter Missionarii et Capellani Castrenses, ut ibi Divina Militibus administrarent, ubi officialibus militiae consentaneum videbatur ...' (P. Rudolphi Bzenszky e S. J. *Relatio de ecclesia Transilvana*, în *Collectio maior manuscriptorum historicorum Josephi Comitiss Keményi*, tomus XXIII, ff. 63-78, § III, *Revolutio ejusdem*, f. [65]). Misiuni noi și înfloritoare s-au deschis la Sibiu, Brașov și Făgăraș, întărindu-se cele vechi precum și școlile de la Cluj, Alba Iulia și Odorhei. Se preconiza chiar deschiderea unui colegiu iezuit la Brașov la care să fie atrași spre învățătură și convertire tinerii fii ai boierilor și negustorilor ortodocși din Țara Românească. De asemenea, lucru esențial datorită sprijinului prelatului Szecsényi, iezuiții și-au recăpătat dreptul de a purta veșmintele lor tradiționale de culoare neagră.

Apelând în mod preferențial la cataloagele lui Lukács, Lucian Periș a scăpat din vedere anumiți misionari iezuiți pomeniți de Velics (unii doar cu numele și cu anii nașterii și ai morții), printre care, alături de Szini, o mică monografie îi este dedicată unui controversist de rasă, care a activat în Transilvania: Máthtyás Sámbar, 1618-1685 (care este pomenit și de Lajos Biró în Vencel Biró: 'Erdélyi katolikus nagyok', Kolozsvár, 1941, pp. 65-68).

În fine, o eroare care ar putea fi catalogată drept o gafă monumentală, dar care în realitate nu este decât o neglijență minoră de exprimare, apare la pagina 32 a lucrării, unde

am putea crede că alături de Baba Novac a fost ars pe rug și voievodul Valahiei, Mihai: 'Il 4 febbraio 1601 scoppiarono dei tumulti a Cluj in occasione della condanna al rogo del capitano Baba Novac e del principe Michele di Valacchia, eseguita dai riformati ungheresi', după care, puțin mai jos, ni se spune: 'Ma poco dopo, il 9 agosto 1601, veniva ucciso Michele il Bravo per ordine del generale albanese, Giorgio Basta, sotto accusa di aver trattato con i turchi e di aver voluto tenere per sè la Transilvania' (*Capitolo primo*, p. 32).

II.4 În ceea ce privește sursele documentare și narative folosite, este de remarcant insuficienta decantare critică a surselor, în special a tradiției iezuite: deși Lucian Periș apelează în mare măsură la colecțiile de documente culese în principal de ieziuitul Lukács (secolul XX), acesta nu coboară pe firul timpului, pentru a ajunge la izvoarele tradiției iezuite, adică a acelor călugări erudiți care au instituit valorificarea documentelor în cronici și în anale (vezi Inchoffer, Bzenszky ș.a.). Îl citează pe Fejér: 'Giorgio Fejér con il suo Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis ..., in 43 volumi stampati a Buda tra 1829-1844, e le pubblicazioni di Theiner dei documenti riguardanti la storia dell'Ungheria, aprirono le strade della conoscenza sull'argomento' (*Premessa*, p. 16). Dar harnicul bibliotecar al Universității Regale de Științe din Budapesta transcria cu zel documente găsite în colecțiile unor ieziuiți faimoși, dintre care la loc de frunte se situau *Collectio Hevenesiana*, *Collectio Kaprinayana* și *Collectio Prayana*. Or, Hevenes, care a fost și rector al Academiei iezuite de la Tyrnavia, a fost alimentat cu cronici, *relationes* și documente de nimeni altul decât de sfătosul și cultul *castrensis capellanus* de la Bistrița, apoi de la Brașov și în fine, după 1701, și de la Cluj (unde a și murit în 1715, în același an în care se stingea și Hevenes), adică de Rudolph Bzenszky S.I.. Este evident că, cu mult înainte de apariția operei lui Benkő sau a lui Farkas Bethlen, acesta compunea o operă la care a lucrat cu acribie de la venirea sa în Transilvania (1688, Bistrița) și până în 1699, când a făcut cadou (*pro strenna novi anni*) tovarășilor săi veniți în Transilvania (*commilitonibus in Transylvaniam advenis*) istoria antieretică a Transilvaniei, o operă cu adevărat scrisă în spirit tridentin, care sintetizează într-un plan organic, bine gândit de ieziuit ('Bene qui distinguit, bene docuit', îi plăcea acestuia să spună) toate scrierile istoriografilor latini și germani pe care le-a găsit în Transilvania, adăugând documente găsite de el și informații datorate experienței directe. Răzbat din paginile inspirate ale acestei opere ecurile controverselor și polemicilor purtate în spirit tridentin (legate în principal de 'Cena Domini', dacă este nevoie ca transubstanțierea să se facă sub cele două specii, adică trebuie să se acorde 'il calice ai laici', de caracterul sacrificial al celei de-a doua părți a liturghiei, de cultul și comuniunea sfinților și lupta eroică a misionarilor ieziuiți din Transilvania, precum și persecuțiile la care au fost supuși. În paralel, se desfășoară sub ochii noștri seculara istorie a Transilvaniei, atât cea laică cât și cea eccleziastică. *In somma*, o sursă demnă de luat în seamă.

De asemenea, o problemă esențială care apare la Bzenszky și care ar fi trebuit neapărat să apară și în paginile studiului lui Lucian Periș este aceea legată de *Index librorum prohibitorum*, care, de fapt, n-a mai putut fi soluționată în sesiunile conciliului ecumenic tridentin, fiind relegată Papei Pius al IV-lea pentru soluționare, în sensul unor nuanțări, pentru că în forma în care era redactată această listă era greu de acceptat chiar și de cei mai zeloși catolici: ea condamna la ardere pe rug toate cărțile tipărite de protestanți. Bzenszky ne prezintă câteva decrete emise de primații catolici ai Ungariei și de rege privind arderea pe rug a cărților luterane, mai ales la Sibiu, în piața publică, cărți care n-au mai fost arse datorită evenimentelor de la Mohács din 1526. Dar acest război cultural interconfesional a continuat și pe parcursul secolului al XVII-lea, incluzând și lupta pentru

calendarul gregorian, care a și fost introdus parțial în Transilvania. Privită în acest context istoric îndelungat, arderea cărților iezuiților în timpul revoltei unitariene din 1603 de la Cluj capătă dimensiuni și valențe noi. La care trebuie să adăugăm și cruzimea ieșită din comul a generalului Basta, care a crucificat pe făptași de-a lungul uliței principale a Clujului (Ulița Lupului), faptă reprobă la acea vreme și de părinții iezuiți, care au preferat să plece capetele decât să privească spectacolul insolit care li se oferea și care venea parcă din negura timpurilor antice, amintind de cruzimea generalilor romani, care se considerau stăpânii lumii, renăscuți parcă acum în răzbnătorul braț secular cezaro-crăiesc.

În fine, o privire mai atentă asupra indicelui din primul volum al operei lui Nilles: 'Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani', Oeniponte, 1885, p. LVII, ar fi stabilit filiația justă între lucrări în aparență de sine stătătoare care tratează istoria Companiei lui Isus: 'Nicolaus Orlandini conscripsit praestantissimam: Historiam Societatis Jesu (1615), quam Franc. Sacchini continuaverit et post eum Josephus Jouveny usque ad an. 1616 deduxit. Exinde Jouveny continuavit Jul. Caesar Cordara historiam sui ordinis usque an. 1625, Romae 1750'.

III.1 La nivelul formei, în ciuda unei exprimări elegante și cursive, în italiană (nu comentăm opțiunea autorului de a folosi această limbă, promotoarea unei mari culturi, care face cinste cui o folosește) se strecoară unele greșeli, mai mult sau mai puțin bizare:

III.1.1 În 'Presentazione', la pagina 9, apare adjectivul *indiscutabile*, în loc de *indiscutibile*; la pagina 10 apar, alături de sintagma greșită *riguardante alla Transilvania*, cu *alla* de prisos, câteva cuvinte accentuate în mod impropriu: *attraverso*, *qualche*, *supremazia*. Tot la pagina 10, dezacordurile se țin lanț: *qualche aspetti*, în loc de *qualche aspetto*, *malgrado le diverse necessitudine*, *le espulsione*, în loc de *malgrado le diverse necessitudini*, *le espulsioni*. La pagina 11 se folosește incorect conjuncția condițională *si* în loc de *se*: 'si prendiamo in considerazione la politica de <sic!> fronte ai romeni ortodossi'. De asemenea, apare din nou un cuvânt accentuat bizar: *mantenére*. La pagina 12, G. Buitul este un *gesuito rumeno*, nu un *gesuita rumeno*, iar *ambiente* este accentuat greșit, la fel ca și *intesa* și *prestigio*. De asemenea, este prezent dezacordul: 'per i futuri tentativi meno parochiale', în loc de 'per i futuri tentativi meno parochiali'. În fine, la pagina 13, *terreno* și *congiuntura* poartă accente inutile.

La pagina 132 (*Capitolo sesto*) apare incredibila sintagmă 'si dovevano occupare anche con della cura spirituale' (era suficient *colla cura spirituale*), iar la pagina 138 (același capitol): 'E tutto questo succede nel mentre i predicatori tuonavano dai pulpiti contro l'idolatria papista', cu un *nel* care dă dureri de cap.

III.1.2 Unele greșeli, la nivelul formei, se datorează, evident, scăpărilor tehnoredactorului. La pagina 7: 'per la storie religiosa', în loc de 'per la storia religiosa'; notele de la 14 la 19, ar trebui renumerotate de la 15 la 20 (pagina 20); la pagina 41: *gemerale*, în loc de *generale*; la pagina 45: 'del vecovo' în loc de 'del vescovo'; la pagina 54: 'maestro di retorica' în loc de 'maestro di retorica'; la pagina 56, nota 41: *quibus quibus* repetat inutil; la pagina 99 se repetă *non poche*; pagina 102: se repetă inutil alticolul hotărât masculin singular *il*; la pagina 114: *rome-na*, în loc de *romena*; pagina 137: *apposta*, în loc de *apposto*; la pagina 144: *furono furono*, repetare inutilă; la pagina 159: 'dagi arcidiaconi', în loc de 'dagli arcidiaconi'; la pagina 160: 'fre le quali', în loc de 'fra le quali'; la pagina 163: 'appena per appena un anno', primul *appena* este inutil; la pagina 164: *noché*, în loc de *nonché*.

III.2 Inconsecvent și ezitant se arată, pe alocuri, autorul în alegerea formei unor nume proprii: complet greșit apare numele părintelui Pietro Maggiori, care la Lukács este latinizat sub forma Maiorius, nu Maiorus! Giacomo Elek nu este corect, pentru că nu Elek este numele de familie al autorului celebrului 'Koloszvári Oklevéltár', ci ... Jakab, Elek fiind un prenume specific maghiar. La fel, prenumele lui Vencel Biró este Vencel (adică Vincenzo) și nu Biró: de aceea, numele lui trebuie trecut corect la litera B, în indicele alfabetic, nu la V! Pe fratele ex-premierului italian Romano Prodi îl cheamă Paolo Prodi, nu Pietro Prodi. El este autorul unei cărți de referință: 'Il sovrano pontefice', Bologna, Il Mulino, 1982. Pe Fra Gasparo de Noto l-am numi, probabil, mai bine Gaspere de Noto, ținând cont de faptul că forma latină a prenumelui este Gaspar (declinarea a III-a). De asemenea, este inutil să lăsăm terminația latinească *-us* la anumite nume proprii, care trădează apartenența etnică a posesorului lor: Baltasare Gerochi, nu Gerochius; Johann Ruchard, nu Ruchardus; Michael Kager, nu Kagerus etc. etc..

III.4.1 În ceea ce privește indexul alfabetic al operelor tipărite pe care le-a folosit autorul în alcătuirea studiului său, acesta suferă de numeroase stângăcii, mai ales prin prisma redactării titlurilor operelor latinești și a filiației autorilor. Ar exista o structură orientativă în formula 'Bod, Petri: *Historia Hungarorum ecclesiastica*, tom. I, lib. II, Lugduni-Batavorum, 1888'. Deci: numele de familie al autorului, în forma modernă, nelatinizată (Bod), urmat de virgulă, apoi se pune prenumele autorului latinizat la genitiv singular (Petri), după care se pun două puncte <:>; urmează titlul lucrării în limba latină, cu caractere italice (*Historia Hungarorum ecclesiastica*), după care, precedate de virgulă, se indică volumele (*tomii*) și cărțile (*libri*), despărțite între ele de virgulă; la urmă, după virgulă se precizează locul apariției, la locativ (singular), sau ablativ (plural) și anul apariției (de obicei cu cifre romane), despărțite între ele prin virgulă (Lugduni-Batavorum, 1888). Se poate întâmpla ca și numele de familie să fie latinizat (*Toppeltinus*): în această situație, se pune la genitiv singular și numele de familie (*Toppeltini*). Prin urmare, corect ar fi să găsim 'Balasfi Thomae (nu Thoma): *Christiana responsio ad libellum calvinisticum Alberti Molnar Hungari, Paedagogi Oppenheimensis: In quo et Secularis Concio Abrahami Sculteti Calvinistae Praedicantis* (nu *Praedicanti*, cum apare în *Index*) *ex Germanico Idiomate in Hungaricum versa est, Et Sacrosancta* (nu *Sacrosanta*!) *B. Virginis Aedes Lauretana. Idoli Lauretani convicio blasphemata, Viennae Austriae, Anno MDCXXI*'. Dacă sunt indicate mai multe lucrări ale aceluiași autor, se reia în mod corect numele acestuia prin pronumele *idem*, dar nu la nominativ ci la genitiv singular: *eiusdem*. Or, găsim: 'Idem: *Castigatio Libelli Calvinistici cui Titulus est: Machiavellizatio, quem calvinista quidem praedicans, responsi nomine ad Secretissimam Instructionem Gallo-Britanno-Batavam, Friderici V. Comiti Palatino Electori datam, Viennam Austriae misit, et vulgavit*. Castigatus a Thoma (nu Thomas!) electo Episcopo (nu Episcopato!) Boznensi (nu Boznense!), Praeposito Posoniensi (nu Posoniense!), Augustae (nu Augustam!) Vindelicorum, MDCXX'. La fel ar fi trebuit să se procedeze și pentru Bellarmino Roberto, Belleczi Petrus S.I. etc., unde s-ar fi cuvenit să apară Bellarmino, Roberti; Belleczi, Petri S.I. etc.. Dacă punerea la N. a prenumelui n-ar constitui o greșală prea gravă, ci mai degrabă o adaptare *a posteriori* la stilul modern, în schimb citarea operelor cu numele autorilor în ablativ este de neconceput. Or, găsim numeroase astfel de exemple în indicele bibliografic. E.g.: 'Bethlenio, Joanne <sic>: *Rerum Transylvaniae libri quatuor continens* <sic> *Res gestae* <sic> *Principum ejusdem*, ab anno 1629 usque ad 1663, Amsterdami <sic>, MDCLIV', când de fapt, corect ar fi fost: 'Bethlenii, Joannis: *Rerum Transylvaniae libri quatuor continentes Res gestas Principum ejusdem*, ab anno

1629 usque ad 1663, Amstelodami, MDCLIV'. Și mai greșit este citat Inchoffer, a cărui nume de familie, corupt; este pus la cazul ablativ, prenumele la nominativ <?!>, iar titlul operei apare în cazul ablativ: 'Inchoffensi, Melchior: *Annalibus Ecclesiasticis Regni Hungariae, Romae, 1641* <sic!>', în loc de 'Inchoffer, Melchioris S.I.: *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae, Romae, 1644*'. Tot la ablativ apare și numele lui Laurentius Töppeltinus din Mediaș: 'Toppeltino de Medgyes, Laurentio: *Origines et occasus Transylvanorum se <sic!> erutae Nationes Transsylvaniae, eorumque ultimi temporis Revolutiones, Historica Narratione breviter comprehensae, Lugduni, MDCLXVII*', în loc de 'Toppeltini de Medgyes, Laurencii: *Origines et occasus Transylvanorum et erutae Nationes Transsylvaniae, eorumque ultimi temporis Revolutiones, Historica Narratione breviter comprehensae, Lugduni, MDCLXVII*'.

III.4.2 Suferința cea mai mare a lucrării apare la redarea pasajelor din documentele latinești, mai puțin când acestea sunt reluate din ediții tipărite, mai mult când avem de-a face cu documente transcrise după original (mai ales cele din *Austria 20*, ARSI).

III.4.2.1 La pagina 33 este citat un pasaj dintr-un document din 15 aprilie 1602, prin care se acorda iezuiților din Alba Iulia stăpânirea moșiilor Sânbenedic, Tăuș, Ampoița și Galda de Jos, din comitatul Alba, și Vorumloc, în ținuturile săsești, lângă Mediaș; documentul publicat în 'Jezuita okmánytár', I/1, pp. 109-110, cuprinde participiile *congerentes et accumulandas*, și nu *congruentes et accumulendes*: primul ar fi absurd, prin înțelesul său, iar al doilea este greșit ca formă. La pagina 57, nota 55, este citat un pasaj din alt document (Alba Iulia, 16 aprilie 1602), tot din 'Jezuita okmánytár', I/1, p. 111, în care, în loc de 'bonorum episcopatum Transylvaniensium', cum ar fi corect, apare 'bonorum episcopatum Transylvaniensis', ceea ce constituie un dezacord evident în număr; iar în loc de *Medgyes* apare greșit *Midgyes*; în fine, per ansamblu, citatul este impropriu decupat, terminându-se inutil cu *Sigismundus*, care nu-și avea rostul în frază.

Greșeli de limbă apar și în redarea unor pasaje din opera lui Tamás Balásfi: 'Castigatio Libelli Calvinistici cui Titulus est: Machavellizatio ...', la pag. 90, nota 58: *censes*, în loc de *censos*; *Caesaris Romanis*, în loc de *Caesaris Romani*; pasajul nu este corect decupat, terminându-se brusc, fără finalizare. La pagina 90, nota 59: *litterio*, în loc de *litteris*; *ex multos*, în loc de *ex multis*. Și lista ar putea continua, în acest caz impunându-se redactarea unei liste de *errata*, în urma colaționării cu pasajele din operele tipărite citate.

III.4.2.2 Mai grave sunt lucrurile atunci când Lucian Periș se învrednicește să transcrie pasaje direct din sursa de bază, în principal din ARSI, *Austria 20*. Bunăoară, la pagina 100, el citează din *Austria 20*, f. 215r, transcriind (cu întregirea prescurtărilor!): 'Propter humanus respectus et quia orationibus nos non capit', în loc de 'Propter humanu<m> respectu<m> et quia orationibus nos non capit'.

Într-un loc (pag. 106, nota 43), el chiar recunoaște că: 'La difficoltà della scrittura nel testo dell' *Austria 20* (f. 223r-v) fa impossibile determinare se si tratta di un apostolato di Buitul a Hațeg, oppure a Nădrag'. La pagina 147, nota 13, în pasajul din ARSI, *Austria 20*, f. 360 r-v, apare transcris 'plebeior (fără întregirea prescurtării) ani mos (probabil greșeală de tipar!) subintraret', în loc de 'plebeior<um> animos subintraret'. De asemenea, semne de întrebare se ridică în privința transcrierii corecte din pasajul citat din ARSI, *Austria 20*, 360r: '... Sed habentur cum Rustici, nisi se aliqua solutione redimant a laboribus consuetis Rusticani. Ex hac natione constat potiori ex parte Civitas Karansebes

af fines TransylvaniaeTurciam et Transalpinam valachiam <?!> sita ...'. La pagina 147, nota 22, în pasajul din ARSI, *Austria* 20, f. 362v., corect ar fi *Litanias* nu *Litaniae*! la pagina 148, nota 52, în formula de adresare a Papei Clemens al X-lea către episcopul de Corona (ASV, *Secret. Brevi*; 1505, f. 79) apare greșit 'Episcopo Coronenses', în loc de 'Episcopo Coronensi'. În fine, alte pasaje, care ar trebui să fie supuse unei operații de colajonare severe și apoi introduse în *errata*, ar mai fi și la pagina 169: ARSI, *Austria* 20, f. 336r; ARSI, *Austria* 20, f. 338r; pagina 170, ARSI, *Austria* 20, f. 339r (nota 35: probabil cel mai plin de erori de transcriere) etc. etc..

Ar mai fi de spus, ca o observație generală, valabilă pentru toate textele transcrise, că s-ar fi impus în prealabil adoptarea unui set de norme de transcriere care să permită uniformizarea grafică și claritatea mesajului textelor transcrise.

IV Considerând aspectele enumerate mai sus doar simple scăderi (ele oricum nu ocupă o pondere mare în economia lucrării), reținem ca bună imaginea de ansamblu a lucrării, remarcabilă, de altfel, prin ținuta științifică și prin eleganța prezentării. Sub aspectul țelului propus și al utilității, studiul lui Lucian Periș și-a atins fără doar și poate cu prisosință ținta: 'Per capire di più l'importanza del movimento ecclesiale in Transilvania e Moldavia del Seicento, bisognerebbe fermarsi sulla questione di quello che è poi diventato l'"illuminismo confessionale" nato in Transilvania, in seguito all'unione operata tra 1697-1700 dai romeni ortodossi con Roma. Il XVII secolo va analizzato storicamente con le categorie preesistenti nell' epoca seicentesca e dunque, il nostro studio potrebbe presentare un interesse per coloro che vorrebbero capire meglio l'ulteriore sviluppo confessionale della Transilvania' (*Conclusione*, p. 206).

Desigur, această lucrare este departe de a constitui o sinteză finală într-o disciplină particulară a istoriei, care se află încă la început de drum, dar este cu atât mai valoroasă cu cât era așteptată cu însetare să umple un gol istoric și a deschide porți de multă vreme închise. Acest studiu se constituie totodată într-o operă deschisă, pasibilă de perfecționare și aptă de a fi continuată. O spune chiar autorul: 'Lo studio, con tutto il gama di documentazione offertagli dai contributi antichi e moderni, incontra i rischi del pionierato in un argomento appena sfiorato nella storiografia ed è tuttavia passibile di subire eventuali cambiamenti. Questo avverrà soprattutto nel campo della critica testuale, tenendo conto della dispersione delle fonti e della loro scarsità per certi periodi del Seicento' (*Premessa*, p. 17). Parafrazând, deci, pe sfâtosul *padre* Bzenszky, vom spune și noi: 'Laetabere eum, Catholice Lector et vale!'.

Vasile Rus

Thomas Năgler, *Românii și sașii până la 1848 (Relații economice, sociale și politice)*, Editura Thausib, Sibiu, 1997, 391 pag. + Proveniența și lista ilustrațiilor + Indice de nume proprii + 16 planșe.

În contextul peisajului istoriografic transilvănean actual, orice demers cu valențe de sinteză, referitor la epoca medievală, se constituie într-o întreprindere temerară, riscantă chiar. Pe aceste coordonate, inițiativa lui Th. Năgler, merită subliniată și, în bună măsură, apreciată. Din această perspectivă, intenția noastră este de a încerca o serie de considerații cu privire la segmentul acestui volum care acoperă perioada de până la epoca Principatului autonom, inclusiv.